

[1635] Goffe Jensma, *Exit Fryslân. Plaats, taal en verbeelding in Friesland (1800-2022)*. Gorredijk (2022), Uitgeverij Noordboek, 391 pp. ISBN 978-94-6417-037-3.

Het zal weinig lezers van dit tijdschrift ontgaan zijn dat professor Goffe Jensma, sinds 2008 hoogleraar Friese taal- en letterkunde aan de Rijksuniversiteit Groningen, in de herfst van vorig jaar met emeritaat is gegaan. Jensma heeft in zijn lange carrière over een bonte verzameling aan uiteenlopende onderwerpen gepubliceerd, en zijn wetenschappelijke oeuvre vormt dan ook een veelzijdig, rijkgeschakeerd palet aan even verfrissende als doorwrochte bespiegelingen over de Friese taal, literatuur en geschiedenis.

In aanloop naar zijn emeritaat ontstond bij enkele collega-frisisten (Cor van der Meer, Anne Popkema, Willem Visser en Jan Ybema) het idee om de verworvenhe-
Us Wurk 72 (2023), s. 189-196; <https://doi.org/10.21827/uw.72.189-196>

den van deze academische duizendpoot te vieren met een bloemlezing van diens essays en artikelen, om als verrassing aan te bieden bij Jensma's afscheid. Groot was de verbazing toen bleek dat Jensma zelf óók met een kritische blik door zijn eigen werk ging en nadacht over een bundeling van eerder in verschillende tijdschriften en geredigeerde boeken verschenen essays. Daarop werd de geheimhouding opgeheven en werden de krachten gebundeld, met de co-productie *Exit Fryslân* als resultaat. Het boek staat dus onder regie van Jensma zelf, maar zijn vrienden hebben hem bij de samenstelling ondersteund en zetten (in de woorden van Jensma) "de emmer klaar, ik hoefde die alleen maar te vullen" (blz. 11).

In de grote veelzijdigheid van Jensma's werk zijn enkele belangrijke leidmotieven aan te wijzen, waaronder processen van identiteitsvorming in de negentiende en twintigste eeuw, de verbeelding van het 'eigene' en het 'andere', de samenhang tussen (minderheids)taal en collectieve identiteit, en de rol van 'plaatselijkheid' en landschap in de belevenis van het Fries-zijn. Rondom deze prominente thema's is de bundel opgebouwd in vier delen, bestaande uit in totaal zestien essays. De titel van het boek kan op verschillende wijzen uitgelegd worden: in meer pessimistische zin duidt deze op de teloorgang van het Friesland waarmee Jensma opgroeide, in meer positieve zin staat exit voor 'halte', waar je zou kunnen uitstappen om op ontdekkingsreis te gaan. Hoewel Jensma de voorkeur lijkt te geven aan die tweede duiding, hoef je naar dat pessimisme in dit boek nooit ver te zoeken. Verder kan de titel ook nog uitgelegd worden als een protest tegen het verval van Fries tot louter "symbooltaal, geveltsje-Frysk, signaaltaal, belevingstaal en vitrinetaal tegelijk" (blz. 34), waarvan de officiële naamswijziging van 'Friesland' naar 'Fryslân' in 1997 een symptoom zou zijn. Weg met de symboolpolitiek dus, exit 'Fryslân' en "terug naar Friesland graag!" (blz. 35). De auteur belooft de lezer in de inleiding dat deze in de hoofdstukken voor de boeg achterenvolgend zal "leren hoe Friesland in de negentiende eeuw werd uitgevonden, in de twintigste werd voltooid en, in de 21ste eeuw, klaarstaat om te worden verkocht, uitgevent" (blz. 16). Het inleidende deel sluit af met een beschouwing ('Het Noorden volgens Google') over de relativiteit van identiteit en onze beleving van 'het Noorden', die verandert onder invloed van toenemende mobiliteit, technische vooruitgang en globalisering.

Het eerste van de vier delen waaruit het boek bestaat telt vier hoofdstukken en draagt de titel 'Het uitgevonden Friesland': een verwijzing naar de theorievorming rondom de rol van *invented traditions* (een term gemunt door de Britse historicus Eric Hobsbawm) in het proces van natievorming, vooral in de afgelopen tweeëneenhalve eeuw. Ook Joep Leerssens invloedrijke idee van 'nationale cultivering van cultuur' is van belang in Jensma's interpretatie van deze periode, waarin Friesland zichzelf uitvond "als de meest eigenzinnige provincie van Nederland. Met een eigen taal, een langere geschiedenis dan die van Nederland zelf en bewoond door een vrijheidslievend volk dat zich voortdurend aan vreemde dwang ontworstelde" (achterflap).

In het hoofdstuk over de Friese vrijheid als 'innerlijke deugd' trakteert Jensma zijn lezers op een veelzijdige begripsgeschiedenis, waarin een middeleeuws gege-

ven gesublimeerd werd tot een algemene ‘karaktertrek’ en zelfs een metafysisch bestanddeel van de Friese eigenheid. Paradoxaal genoeg kon deze vrijheid als deugd uitgelegd worden als gehoorzaamheid aan de wet: de *Nederlandse* wet wel te verstaan. In het tweede hoofdstuk van deel 1 (hoofdstuk vier) staat een typisch Friese *invented tradition* centraal, namelijk het rapen van kievitseieren. Dit essay laat niet alleen haarfijn zien hoe een dergelijke traditie zich ontwikkelt (van origine vond dit gebruik ook buiten Friesland plaats en was er dus weinig ‘typisch Fries’ aan; alle rituelen eromheen, zoals de aanbidding van het eerste ei, zijn pas veel later ontstaan), maar brengt vooral ook het retorische aspect van een dergelijke cultivering van cultuur voor het voetlicht, namelijk, in dit geval, als een reactie op de groeiende kritiek vanuit de milieubeweging.

In het vijfde hoofdstuk komt de meer sinistere kant van identiteitsvorming aan bod, zoals deze zich uitte in de craniometrie (schedelmeting), etnologie en fysische antropologie van de vroege twintigste eeuw. Er werd gepoogd het gevoelde onderscheid tussen Friezen en Groningers te vangen in (pseudo-)wetenschappelijk onderbouwde verklaringen en harde bevindingen, overigens zonder veel succes. Na het failliet van deze tak van wetenschap, toen “de sluier van cijfermatige schijnprecisie” was weggetrokken, is het vooral interessant om te bestuderen hoe deze onderzoeken “functioneerden in een contemporain proces van vormgeving van regionale identiteit” (blz. 123). Volgens Jensma bleef die vage notie van onderscheid, de idee “dat Friezen en Groningers anders gevormde koppen” hebben (blz. 124), wel degelijk doorsluimeren, en duikt deze nog regelmatig de kop op aan de borreltafel. Het eerste deel wordt afgesloten met een uitgebreide beschouwing over de rol van familiebanden en de inzet van daaraan gerelateerde emotionele termen (zoals sibbe en mienskip) als mobilisatiestrategie van de Friese beweging. Jensma concludeert dat, ondanks de nadruk op deze termen die harmonie en saamhorigheid uitdrukken, hier nauwelijks sprake van was binnen de gelederen van de twistzieke beweging.

Deel twee is van de vier delen het meest uitvoerige; het bestaat uit maar liefst zes essays. Hierin staat het ‘uitgevente Friesland’ centraal, ofwel de wijze waarop het ‘Friese verhaal’ zich steeds meer los is gaan “zingen van de gemeenschap waarin het betekenis kreeg en in plaats daarvan (...) in toenemende mate handelswaar” wordt (blz. 25). Deze ontwikkeling van cultivering naar vermarkting van het eigene is een van Jensma’s stokpaardjes. Het meest originele denkwerk op dit vlak verricht hij in het hoofdstuk ‘Kangoeroe naast kievit’, waarin hij op magistrale wijze prikkelende dwarsverbanden legt tussen uiteenlopende fenomenen die op het eerste gezicht weinig met elkaar te maken hebben. Het “spanningsveld tussen enerzijds modernisering en innovatie en anderzijds het beeld van een authentieke, overgeleverde Friese plattelandscultuur” (blz. 146-147) staat hierbij centraal.

De canonisering van het eigene wordt uitgelegd als een gevolg van het trauma van de vroege negentiende eeuw, toen Friezen de marginalisering van hun gewest een plek moesten geven en het imago van plattelandsprovincie omarmden. Die behoefte aan canonisering is er nog steeds, hoewel een canon in ons huidige tijds-

gewricht eerder zou moeten ‘deprogrammeren’ dan bevestigen, aldus Jensma. Aquazoo, een dierentuin vlak buiten Leeuwarden, vormt volgens hem een schitterend beeld van dat spanningsveld in de Friese cultuur: “Vermarkting, beleving, de nadruk op landschap en water (Aquazoo!) als belangrijkste iconen van Friese cultuur gaan hier gelijk op met een postmodernistische pluk- en plakcultuur. (...) Het past bij de tijd. Het landschap wordt hier als het ware ingericht in de stijl van het internet” (blz. 159). Uit dit eclectische samenraapsel van inheemse en exotische elementen trekt Jensma ook een wijze les voor wat betreft het denken over Friesland, en een aansporing: “Zet Friese cultuur niet neer als een verworvenheid, maar als een spanningsveld. Zet de kangoeroe naast de kievit en zoek de verschillen” (blz. 163).

In ‘Plat land, diepe geschiedenis’ gaat de auteur verder in op het conflict tussen heden en verleden in het Friese zelfbeeld, toegespitst op de aspecten taal, geschiedenis en landschap. Ook hierin speelt het trauma van het verliezerschap een cruciale rol, de gedachte dat de Friezen het onderspit gedolven hebben in de totstandkoming van de Nederlandse staat, en dat het Fries “al meer dan twee eeuwen lang als ‘loser’, als verliezer wordt bestempeld” (blz. 169). Ook hier weer monden Jensma’s beschouwingen uit in een vurig pleidooi; blijven hangen in verdriet over het verlies van Magna Frisia en de verheerlijking van een denkbeeldig ‘typisch Fries’ landschap werken verdere musealisering in de hand. “Trek toch de Friese cultuur en het Friese landschap eens achter het glas vandaan, haal het uit de stolp, ruk het uit de vitrines in het museum, maak het weer werkzaam” (blz. 182).

In het volgende hoofdstuk wordt er een vergelijking getrokken tussen het ruige imago van Friese rockbands die deel uitmaken van de zogenaamde ‘Wâldrock-wave’ en de Limburgse band Rowwen Hèze. In beide gevallen is er sprake van een zekere verheerlijking van het ruige verleden, het armoedige, en van de heide- en woudbewoners als anti-burgerlijke exoten, eigentijdse ‘nobeles wilden’ die vooral in een burgerlijk klimaat geprezen worden. Het tiende hoofdstuk (de enige bijdrage in het Engels), ‘Remystifying Frisia’, richt zich volledig op de vermarkting van het Waddenzee-gebied als onderdeel van een wereldwijde ‘experience economy’. Hierin is het eigene verworpen tot een ‘commodity’, tot bulkgoed, waardoor het Friese erfgoed op een specifieke wijze geënceneerd wordt in het landschap. Voorbeelden hiervan zijn verwijzingen naar de Friese vrijheid en de heroïserende verbeelding en verklanking van de Friese oudheid door de metalband *Baldrs Draumar*. De grote ‘mythogenetic’ kwaliteit van het Friese landschap beantwoordt aan een wereldwijd verlangen naar authenticiteit, en draagt zo bij aan de verdere vermarkting van de Friese ‘belevens’. Vraag is of deze verregerende commerciële uitbuiting van Friesland op den duur niet ten koste gaat van de meer authentieke Friese cultuur.

In de laatste twee hoofdstukken van het tweede deel staat de plaats van Friesland in de wereld centraal. Het korte hoofdstuk ‘Begrensd grenzeloos of grenzeloos begrensd’ belicht de uitwerking van globalisering op ons denken over grenzen, die steeds meer vervagen maar daardoor juist ook meer ter discussie

gesteld worden. In ‘Wereldstad Fryslân’ laat Jensma, geïnspireerd door alle ontwikkelingen rondom ‘Culturele Hoofdstad van Europa 2018’, zijn gedachten gaan over hoe de ideale stadsgeschiedenis eruit zou moeten zien. Niet enkel de geschiedenis van Leeuwarden, maar van heel Friesland, als wereldstad: “We doen in Friesland met ons allen alsof we platteland zijn, maar eigenlijk zijn we natuurlijk al eeuwen lang één grote stad” (blz. 216). De scherpe tegenstelling tussen stad en platteland is (wederom) een product van de negentiende eeuw, van de burgerlijke verbeelding, en zou eigenlijk teruggedraaid moeten worden naar een beeld van Friesland waarin de twee veel geleidelijker in elkaar overgaan en niet los van elkaar gezien (laat staan tegenover elkaar gesteld) kunnen worden. Een pleidooi voor geleidelijkheid dus.

Het derde deel, ‘Het uitgelezen Friesland’, bestaat uit slechts twee artikelen, allebei in het Fries. Dat is ook niet verwonderlijk, omdat hierin juist de rol van het Fries en de Friestalige literatuur geïmpliciteerd wordt. Het essay ‘Tusken sprutsen en skreaun’ vertrekt vanuit de erkenning dat gedrukte media zoals tijdschriften een essentiële rol gespeeld hebben in de ontwikkelingen van *imagined communities* (Benedict Anderson) zoals de Friese. Jensma analyseert hier de wisselwerking tussen de *orality* en *literacy* van het Fries, en concludeert: “Krekt oarsom as wat je tinke soene, begjint it skreaune Frysk [de Oudfriese periode niet meegerekend, SH] yn de literatuer en folget de kontekst pas letter” (blz. 236). Dit kan geduid worden als een “oare ferhâlding as yn nasjonale (mearderheids)kultueren tusken skriuwen/lêzen en praten/ferstean” (blz. 236). De lijn doortrekkend naar het heden vraagt Jensma zich vervolgens af wat dit inzicht betekent voor ons begrip van de veranderende rol van literatuur – nog steeds het “belangrykste atelier foar it Frysk” (blz. 237) – in onze eigen tijd van digitalisering en social media.

Hoofdstuk veertien richt zich op verschillende processen van autonomisering in de Friese literatuur van rond het jaar 1900, en werpt nieuw licht op de veranderende rol van literatuur in die periode door toepassing van een literatuur-sociologische benadering. Door zich meer op de ontstaanscontext van teksten te richten in plaats van hun inhoud, corrigeert Jensma het gangbare, intern-literaire verklaringsmodel waarin de nadruk ligt op revolutionaire kantelmomenten zoals uitgelokt door bewegers en vernieuwers als Douwe Kalma. Volgens Jensma kan de Friese literatuurgeschiedenis “allinnich mar begrepen wurde út it perspektyf wei fan meartaligens, wylst at se harsels it leafst presintearret as in ientalige, Frysktalige literatuer” (blz. 242). Vanuit dit prikkelende spanningsveld tussen historische realiteit en perceptie ontvouwt zich een meer genuanceerde kijk op de ontwikkeling van het Fries van ‘folkstaal’ naar ‘kultuertaal’, waarin vergeten negentiende-eeuwse dichters (als Johannes Bernard Schepers) aan de vergetelheid onttrokken worden en een belangrijke rol toebedeeld krijgen als transitiefiguren. Deze grotere nadruk op geleidelijkheid toont aan “dat de ‘knal fan Kalma’ dochs hiel wat minder skerp en lûd wie as dat wy weromskjend faak tinke” en dat “de kontekst dy’t Kalma’s krewearjen mooglik makke al langer oanwêzich wie” (blz. 249).

De eerste drie delen van het boek getuigen van Jensma's grote meesterschap als het gaat om het verhelderen van complexe thematiek, in fraaie en loepzuivere taal. Dit doet hij met benijdenswaardige flair en eruditie, zonder verlies van diepgang, en met een welhaast literaire taalsouplesse: een zeldzame combinatie van kwaliteiten binnen dit vakgebied. Jensma duidt in het boek zelf ook op de verschuivingen in zijn denken ten opzichte van zijn eerdere *Het rode tasje van Salverda* (1998), waarin hij de link tussen Friese identiteit en burgerlijke cultuur analyseerde. Nog steeds ziet hij de Friese identiteit als een constructie (zoals elke identiteit dat in feite is), maar hij waarschuwt nu tegen de culturele ontworteling en het 'postmoderne spel' dat uit deze diagnose voortvloeide; erkenning van het geconstrueerde karakter van identiteit is één ding, maar "de conclusie die we uit dat relativisme trokken, namelijk dat je je eigen cultuur en je eigen individuele identiteit naar willekeur en op ieder willekeurig moment steeds opnieuw zou kunnen uitvinden, is echt iets anders" (blz. 23). Dit relativisme verbindt Jensma aan de "verzwakking van de Friese 'ideologie' en het Friese taalactivisme, de (verdere) uitholling van het Fries als schrijf- en leestaal en, tenslotte, de omslag in het provinciale taalbeleid waarin niet langer het Fries, maar meertaligheid de centrale term is" (blz. 138). Dat Jensma worstelt met deze ontwikkelingen en de gevolgen hiervan voor de frisistiek komt vooral in het laatste, vierde deel uitgebreid aan bod. Hierin maakt hij (na wederom een fraaie beschouwing over twee eeuwen Friesland mét en twee eeuwen zonder de Universiteit van Franeker) ruim baan om zijn grote ongenoegen te ventileren.

In dat veelbesproken vierde deel ligt de grote boodschap beslagen die Jensma zijn lezers mee wil geven. Veelzeggend voor de toonzetting van die kernboodschap is de prent van Pieter Breugel die afgedrukt staat naast de titelpagina, getiteld 'de grote vissen eten de kleine', waarin de auteur een metafoer herkent voor de kapitalistische samenleving waarin wat klein, kwetsbaar en van waarde is genadeloos wordt opgeslokt door grotere, almaar dikker wordende vissen. De doorvoering van het neoliberale denken heeft dan ook desastreuze gevolgen gehad voor de academische wereld, waar kleine, minder rendabele opleidingen opgedoekt worden of onder dwang omgevormd en opgeschaald tot meer algemene, Engelstalige programma's over zaken als Minorities & Multilingualism, waarin de geworteldheid in de eigen regio en de eigen minderheidstaal steeds verder verwatert. Deze kritiek is zonder meer terecht, en stemt tot pessimisme over de toekomst van het universitaire landschap.

Toch lijkt Jensma zich bij vlagen te sterk te laten leiden door de zwarte lens waardoor hij de dingen beschouwt, en slaat terechte kritiek een enkele keer om in ongegronde naargeestigheid. Zo kun je je afvragen of de recente beweging van taal naar landschap als het meest karakteristieke element van het Fries-zijn enkel als symptoom van die vermaledijde 'vermarkting' van de 'Friese beleving' geduid moet worden (blz. 29), of juist, zoals anderen gedaan hebben, als teken van een grotere inclusiviteit die ook Friezen die geen Fries spreken omvat. Tekenend voor Jensma's cynisme is ook zijn overpeinzing bij een foto waarop een Fries school-

kind opkijkt naar een metershoog kunstwerk bestaande uit zeventuizend blokjes met daarop de namen van alle bekende talen ter wereld. Dit beeld zou aanzetten tot “somber nadenken”, omdat de jongen in kwestie zou kunnen denken dat dat Fries van hem “niks bijzonders” is, zo tussen alle andere talen van de wereld geplaatst (blz. 31). Deze observatie zegt echter veel meer over de auteur dan over de vermeende zielenroerselen van Friese schooljongens, of over de huidige staat van het Fries. Het kunstwerk kan in mijn optiek beter geduid worden als een viering van het Fries als een volwaardige taal in de grootse symfonie der talen: een aanblik die de jongen in kwestie net zo goed vervuld kan hebben van gevoelens van gelijkwaardigheid, eigenwaarde en zelfs van trots ten opzichte van de ‘grotere talen’ die op even kleine blokjes vermeld staan. Dit overigens in tegenstelling tot zogenaamde dialecten, die er in Jensma’s doembeeld, waarin het Fries afglijdt tot het niveau van ‘slechts’ een dialect, vrij bekaaid vanaf komen. Deze voorstelling van zaken had genuanceerder gekund.

Omdat Jensma zijn meest cynische overwegingen bewaard heeft voor het laatste hoofdstuk – duidelijk bedoeld om de nodige stoom in af te blazen – zal menig lezer toch een wrange nasmaak overgehouden hebben van deze *grande finale*. De scherpzinnigheid die Jensma normaal gezien aan de dag legt is soms ver te zoeken in dit laatste hoofdstuk, wellicht omdat het onderwerp (de teloorgang van de frisistiek in een neoliberale wereld) hem te na aan het hart ligt om er voldoende afstand van te kunnen nemen. Zo ontaardt zijn afwijzing van het neoliberalisme bij vlagen in twijfelachtige kritiek op bepaalde personen, instituties en ook inhoudelijke accentverschuivingen. Verwonderlijk is bijvoorbeeld Jensma’s kritiek op de tendens om de Friese taal en cultuur in toenemende mate te bestuderen vanuit vergelijkend perspectief, als een waardevolle *casus* te midden van andere minderheidstalen en -culturen zowel binnen als buiten Europa: een methode waarvoor hij *nota bene* zelf belangrijk pionierswerk heeft verricht. Deze bestudering van de ‘casus Friesland’ is naar mijn mening een uiterst vruchtbare gebleken en doet allerminst afbreuk aan de bestudering van de Friese taal en cultuur *an sich*, maar voorziet deze juist van een waardevolle verrijkingslaag. Het is dan ook moeilijk aan te geven waar de schoen nou precies wringt, en hoe deze innovatieve methode gelinkt moet worden aan die gehekeld neoliberaale graaimentaliteit. In mijn optiek worden hier potentiële licht- en ankerpunten voor de frisistiek te snel weggezet als onderdeel van het kapitalistische rampscenario.

Het is spijtig dat de behoefte om academische vendetta’s op papier uit te vechten moet leiden tot wel erg eenzijdige voorstellingen, bijvoorbeeld van de gang van zaken rondom de aanstelling van de nieuwe directeur-bestuurder van de Fryske Akademy in 2021. Gezien het gekleurde, sterk polemische karakter van deze passages had Jensma er beter aan gedaan deze los te publiceren als opinie-stukken in kranten en tijdschriften, en niet als het dissonante sluitstuk van een bundel waarin juist de genuanceerde diepgang van zijn oeuvre gevierd wordt.

Bij wijze van afsluiting wil ik nogmaals benadrukken dat dit boek als geheel een schitterend eerbetoon vormt aan een scherpe geest, en aan het veelzijdige en

US WURK LXXII (2023), p. 196

originele ideeënrepertoire dat daaraan ontsproten is. Het is daarom ook een groot genot om zoveel (recentere) hoogstandjes uit zijn academische loopbaan gebundeld te zien in een fraai verzorgd boekwerk.

Simon Halink
shalink@fryske-akademy.nl